

УДК 347.4

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ СТОРІН У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Дарина КУШЕРЕЦЬ,

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Університету сучасних знань

SUMMARY

The article investigates some ways to protect the property rights of the parties civil contracts and establishing patterns of use of each of them in different types and groups of contracts. The examples of judicial practice reveals the characteristics of the recognition of the transaction invalid as a means of protection of rights of contractual relations, studied category fictitious, worthless and disputed transactions, their differences and similarities, as well as the importance of these institutions for the judicial protection of property rights of the parties of a civil contract. The specific features of the application in a contractual relationship of ways to protect the suspension obligation to enforce the obligation in kind and restore the situation existing before the breach. Based on the research the author's definition of termination of contractual obligation, as a way to protect property rights.

Key words: legal obligation, civil contract, disputed transaction, void transaction, sham transaction, enforcement of obligation in kind, proprietary methods of protection, termination liability.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню окремих способів захисту майнових прав сторін цивільно-правового договору та встановленню закономірностей застосування кожного із них у різних видах і групах договорів. На прикладах судової практики розкрито характерні особливості визнання правочину недійсним як способу захисту прав учасників договірних відносин, досліджено категорії фіктивного, нікчемного й оспорюваного правочинів, їх спільні та відмінні риси, а також значення цих інститутів для судового захисту майнових прав сторін цивільно-правового договору. Висвітлено особливості застосування в договірних правовідносинах таких способів захисту, як припинення зобов'язання, примусове виконання обов'язку в натурі та відновлення становища, яке існувало до порушення. На підставі дослідження запропоновано авторське визначення поняття припинення договірних зобов'язання як способу захисту майнових прав.

Ключові слова: цивільно-правове зобов'язання, договір, оспорюваний правочин, нікчемний правочин, фіктивний правочин, примусове виконання обов'язку в натурі, речово-правові способи захисту, припинення зобов'язання.

Постановка проблеми. Складовими динаміки зобов'язальних правовідносин завжди є або можуть бути такі стадії: виникнення, зміна правовідношення, виконання суб'єктивних обов'язків, порушення зобов'язань і їх захист, припинення зобов'язань. У будь-якому разі зобов'язальні правовідношення як мінімум мають дві стадії: виникнення й припинення зобов'язання, а наявність інших залежить від виконання чи невиконання його суб'єктами обов'язків та інших обставин [1, с. 96]. Водночас способи захисту майнових прав сторін договірних зобов'язання в наявній цивільно-правовій літературі розглядаються більшістю вчених через призму окремих проблем або у зіставленні з окремими правовими інститутами.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що на сьогодні цивілістичною наукою напрацьовані матеріали щодо способів захисту прав різних видів правовідносин, наприклад, речово-правові способи захисту. Окремо наявні напрацювання стосовно стягнення відсотків, пені, застосування заходів щодо присудження виконання обов'язку в натурі, припинення зобов'язання тощо. Теорія способів захисту прав сторін цивільно-правового договору на сьогодні лише будується в межах навчальної літератури, що зумовлює необхідність детального й комплексного вивчення цього інституту.

Стан дослідження. Наукові дослідження способів захисту майнових прав сторін у договірних зобов'язаннях здійснювалось багатьма вченими-цивілістами, серед яких І.В. Болокан, М.А. Рожкова, О.В. Кот, О.М. Жорнік, Р.О. Стефанчук, Н.В. Коробцова, А.М. Сичевська, І.В. Венедиктова, І.О. Дзера, О.М. Гуліда, В.І. Крат та інші.

Метою і завданням дослідження є вивчення специфіки застосування окремих способів захисту майнових прав сторін у договірних зобов'язаннях і встановлення закономірностей кожного з них для різних видів і груп цивільно-правових договорів.

Викладення основного матеріалу. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) реалізував у своїх нормах конституційне положення ст. 55 Основного Закону України, відповідно до якого права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Сторона цивільно-правового договору має право на захист свого майнового права в разі його порушення іншою стороною. На практичну реалізацію вищевказаного положення в ст. 16 ЦК України законодавцем було подано доволі розширений перелік способів захисту цивільних прав та інтересів судом, більшість з яких може використовуватися для захисту учасниками договірних правовідносин. До таких способів захисту, прямо передбачених ЦК України, на думку О.В. Кота, можна зарахувати такі: визнання правочину недійсним; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної шкоди [2, с. 204].

І.В. Болокан, досліджуючи питання зобов'язально-правових і спеціальних засобів захисту права власності в підприємницькій діяльності, запропонувала ввести в науковий обіг поняття договірних зобов'язально-правових засобів захисту, які можна визначити як конкретні, передбачені законом або договором вимоги, що можуть бути висунуті

суб'єктами підприємницької діяльності до контрагентів у разі порушення умов укладеного договору [3, с. 5]. На її думку, у договірних зобов'язаннях кредитор може захистити свої права шляхом:

- примусу боржника виконати обов'язок у натурі, наприклад, передати кредиторіві майно у власність;
- розірвання договору;
- застосування мір відповідальності, передбачених договором. Необхідність або можливість застосування договірних зобов'язально-правових засобів захисту виникає в разі порушення контрагентом умов укладеного ним договору [4].

Водночас ч. 2 ст. 16 ЦК України передбачає право суду захистити цивільне право або інтерес у будь-який спосіб, установлений договором або законом, що, у свою чергу, надає право сторонам вказати особливі способи захисту своїх майнових прав у разі їх порушення контрагентом шляхом зазначення в умовах договору певних заходів впливу, які узгоджуються сторонами й набувають статусу обов'язкових. Можна повністю погодитися з думкою О.В. Кота, що останнє положення цілком відповідає принципам свободи договору, свободи підприємницької діяльності, що належать до головних принципів побудови ринкової економіки та стабільного торговельного обігу [5].

Практичною ілюстрацією вищевказаної законодавчої норми є положення ч. 2 ст. 592 ЦК України, відповідно до якої заставодержатель має право вимагати дострокового виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, а в разі не задоволення його вимоги звернути стягнення на предмет застави: заставодавець порушив правила про наступну заставу; заставодавець порушив правила про розпорядження предметом застави; в інших випадках, визначених договором.

Також, відповідно до ч. 1 ст. 659 ЦК України, продавець зобов'язаний попередити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довічного користування тощо). У разі невиконання цієї вимоги покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар.

Ст. 670 ЦК України дає право покупцеві вимагати передачі кількості товару, якої не вистачає, або відмовитися від переданого товару та його оплати, а якщо він оплачений – вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми в разі передачі продавцем покупцеві меншої кількості товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу.

Правовими наслідками відкликання товару в покупця, указаними в ст. 681-1 ЦК України, є право покупця вимагати від продавця або виготовника за своїм вибором: безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк; повернення сплаченої за товар грошової суми; заміни товару на такий самий товар або на аналогічний товар із наявних у продавця (виготовника).

У цьому разі вищевказані способи захисту ст. 16 ЦК України не містять, однак вони можуть застосовуватися стороною договору самостійно та є застосуванням ним неюрисдикційної форми захисту майнових прав.

Не зазначені в законі й договорі способи захисту майнових прав сторонами цивільно-правового договору застосування судами не підлягають. Зокрема, відповідно до п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» вимога про визнання правочину (договору) неукладеним не відповідає

можливим способам захисту цивільних прав та інтересів, передбачених законом. Суди мають відмовляти в позові з такою вимогою. У цьому разі можуть заявлятися лише вимоги, передбачені главою 83 книги п'ятої ЦК України.

Не зважаючи на вищевказане роз'яснення вищого судового органу, подача позовів до судів загальної юрисдикції із зазначеною позовною вимогою є досить частим явищем і на сьогодні. Так, рішенням Маловисківського районного суду Кіровоградської області від 07 червня 2012 р., ухваленим у цивільній справі № 1112/1305/12 ОСОБИ_1 було відмовлено в задоволенні позову до ОСОБИ_2 про визнання розписки про передачу боргу неукладеною [6]. Як зазначено у вступній частині рішення, позивач звернувся до суду з цим позовом 28 березня 2012 р. (тобто, майже через два з половиною роки після прийняття Пленумом Верховного Суду України вищезазначеної постанови), указавши як підставу до захисту свого порушеного права відсутність факту передачі грошей.

У цивільній справі № 361/5762/13-ц, розглянутій 06 листопада 2013 р. Броварським міськрайонним судом Київської області, підставою для відмови в захисті майнових прав сторони договору стало неправильне обрання позивачем способу захисту при зверненні до суду з позовом. Відмовляючи в задоволенні позовних вимог, суд зазначив, що такого способу захисту цивільного права, як визнання недійсним права вимоги за кредитним договором, не існує [7].

Рішенням Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 19 липня 2012 р. було задоволено позов Відкритого акціонерного товариства «Запоріжжяобленерго» до ОСОБИ_3 про визнання договору про користування електричною енергією укладеним у редакції енергопостачальника. Підставою до подачі позову стало те, що 30 серпня 2011 р. між позивачем і відповідачем було укладено типовий договір № 10910185 про користування електричною енергією із застереженнями з боку споживача про наявність заперечень щодо окремих умов договору. 05 вересня 2011 р. позивачем отримано від відповідача протокол розбіжностей до договору від 30 серпня 2011 р., з пропозиціями якого позивач не погодився та просив суд вважати договір про користування електричною енергією між ним та ОСОБОЮ_3 укладеним у редакції енергопостачальника. Колегією суддів судової палати в цивільних справах апеляційного суду Запорізької області вищевказане рішення було скасовано й ухвалено нове, яким відмовлено ВАТ «Запоріжжяобленерго» в задоволенні позову. Причиною свого рішення апеляційний суд зазначив відсутність у чинному законодавстві України та в укладеному між сторонами договорі такого способу захисту, як визнання в судовому порядку договору, укладеним у певній редакції [8].

Разом з тим деякі суди, всупереч керівним роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України, визнають належним способом захисту майнових прав сторони договору визнання правочину неукладеним. Так, рішенням Міжгірського районного суду Закарпатської області, датованим 28 лютого 2014 р., було задоволено позов прокурора, поданий в інтересах Закарпатської об'єднаної України товариства мисливств та рибалок до Міжгірської селищної ради, про визнання неукладеним договору тимчасового користування земельною ділянкою. Суд першої інстанції мотивував своє рішення тим, що договір не містить усіх обов'язкових умов договору, а також підпису сторони [9].

На нашу думку, справжніми підставами прийняття такого завідомо неправильного рішення (яке залишається

чинним і на сьогодні, оскільки в апеляційному порядку оскаржено не було) стали два психологічні фактори: подача позову прокурором як особою, котра користується особливим правозахисним авторитетом серед правоохоронних органів, а також визнання відповідачем позову, що остаточно переконало суд у правильності обраного ним способу захисту майнового права.

Повертаючись до характеристики способів захисту майнових прав сторін у договірних зобов'язаннях, зупинимось детальніше на найпоширеніших із них.

Визнання правочину недійсним як спосіб захисту майнових прав учасників договірних відносин є порівняно новим інститутом цивільного права, оскільки ЦК УРСР 1963 р. прямо не визнавав його способом, за допомогою якого сторона могла б захистити своє порушене право. В українській мові термін «недійсний» має таке значення: який не має законної сили; який не існує; не реальний. Недійсність правочину зумовлюється наявністю дефектів його елементів: 1) дефекти (незаконність) суб'єктного змісту правочину; 2) дефекти недотримання форми; 3) дефекти суб'єктного складу; 4) дефекти волі – невідповідність волі та волевиявлення [10, с. 34].

Ст. 215 ЦК України розглядає дві категорії правочинів, які не створюють для сторін юридичних наслідків: нікчемний правочин, визнання якого судом не вимагається через визнання його недійсності законом; оспорюваний правочин, який може бути визнаний недійсним у судовому порядку в тому випадку, коли одна зі сторін або інша заінтересована особа належними доказами заперечить його дійсність на підставах, установлених законом. Пункт четвертий Постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» звертає особливу увагу на необхідність розмежування вказаних видів недійсності правочинів.

До нікчемних правочинів можуть бути зараховані договори, які було укладено сторонами з порушенням визначеної для них законом форми (у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору (ч. 1 ст. 220 ЦК України), укладені особою з перевищенням меж наданого їй обсягу дієздатності (наприклад, правочин, який учинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності в разі відсутності його схвалення батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном (ч. 2 ст. 221 ЦК України)).

До оспорюваних правочинів можуть бути зараховані договори юридичної особи, учинені нею без відповідного дозволу (ліцензії) (ст. 227 ЦК України), договори, укладені під впливом помилки (ст. 229 ЦК України), обману (ст. 230 ЦК України) чи насильства (ст. 231 ЦК України), договори, укладені в результаті зловмисної угоди представників сторін (ст. 232 ЦК України).

Водночас доволі цікавим є підхід законодавця відносно правового статусу фіктивного правочину, яким, згідно ч. 1 ст. 243 ЦК України, визнається правочин, учинений без наміру створення правових наслідків, які ним зумовлювалися. Частина друга вказаної статті містить імперативне правило, відповідно до якого фіктивний правочин визнається судом недійсним. У цьому випадку ЦПК не передбачає автоматичної нікчемності фіктивного правочину, однак суд в обов'язковому порядку повинен визнавати його недійсним. Така неоднозначна на перший погляд ситуація спричинена самою природою фіктивного правочину, оскільки, як зазначено в п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду

України № 9 від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» для визнання правочину фіктивним необхідно встановити наявність умислу всіх сторін правочину. Судам необхідно враховувати, що саме по собі невиконання правочину сторонами не означає, що укладено фіктивний правочин. У разі якщо на виконання правочину було передано майно, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний.

Отже, перед визнанням правочину фіктивним суд обов'язково має встановити наявність умислу у сторін на його укладення, а також відсутність факту передачі майна на його виконання, що, у свою чергу, зумовлює неможливість автоматичного визнання правочину нікчемним.

Згідно зі ст. 216 ЦК України, недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. У разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає в користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Якщо у зв'язку з учиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків і моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін.

Відновлення становища, яке існувало до порушення як способу захисту майнових прав сторін цивільно-правового договору має свої особливості, зумовлені предметом такого договору. Для подання такого позову необхідно, щоб суб'єктивне право не було припинене і його можна було відновити шляхом усунення наслідків правопорушення [11].

Так, рішенням Каланчацького районного суду Херсонської області від 29 жовтня 2012 р., ухваленим у цивільній справі № 2112/1511/2012, було задоволено позовні вимоги фізичної особи до Товариства з обмеженою відповідальністю «Каланчацький водоканал» про припинення дії, що порушує право, й відновлення становища, яке існувало до порушення права. Суд зобов'язав Товариство з обмеженою відповідальністю «Каланчацький водоканал» відновити водопостачання до помешкання ОСОБИ_1 за адресою місця проживання позивача [12].

У договірному праві цей спосіб захисту може виявлятися також у вимогах про застосування наслідків недійсного правочину. Зокрема, рішенням Алуштинського міського суду Автономної Республіки Крим від 07 жовтня 2013 р. було вирішено спір між фізичними особами про визнання правочину й договору дарування квартири недійсним, відновлення становища, що існувало до порушення. У цій цивільній справі було з'ясовано, що відповідач, будучи дружиною спадкодавця позивача, за життя свого чоловіка відчужила спільне нерухоме майно без його згоди. Після смерті спадкодавця, позивач звернувся до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини після смерті батька та дізнався, що спадкова квартира відчужена, а тому просив суд визнати договір дарування квартири недійсним і анулювати, а також відновити становище, що існувало до його порушення, повернувши в початкове положення майно, яке існувало до оспорюваного правочину дарування. Обґрунтовуючи своє рішення показами свідків, висновком почеркової експертизи й застосовуючи положення ч. 1

ст. 216 ЦК України, відповідно до якого в разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, суд дійшов висновку, що померлий спадкодавець не мав волевиявлення та не давав згоди на відчуження спірної квартири, ухваливши рішення про визнання недійсним договору дарування квартири і приведення сторін скасованого договору в первісний стан, повернувши у власність позивачу житло [13]. Водночас суд першої інстанції, ухвалюючи вищевказане рішення, застосував лише спеціальну норму ст. 216 ЦК України, не зазначаючи про застосування загальної норми, зазначеної в ст. 16 Кодексу.

Примусове виконання обов'язку в натурі є тим способом захисту майнових прав фізичних і юридичних осіб, який притаманний тільки договірному праву, оскільки може застосовуватись лише в тих випадках, коли сторона зобов'язана була вчинити певні дії відносно свого контрагента, але відмовилась або уникає можливості виконати його. З цього випливає, що цей спосіб захисту застосовується за обов'язкової наявності як мінімум двох сторін: сторона, яка зобов'язана вчинити певні дії, і сторона, яка має право вимагати вчинення певних дій, що свідчить про застосування такого способу виключно за наявності зобов'язальних правовідносин між позивачем та відповідачем.

Як засвідчує судова практика, примусове виконання обов'язку в натурі може мати місце при невиконанні обов'язку сплатити кошти за виконану роботу (за договором підяду), передати річ кредитором (за договорами купівлі-продажу, міни, поставки, дарування з обов'язком передати річ у майбутньому), виконати роботи чи надати послуги (за договорами про виконання робіт і надання послуг), а також вчинити інші дії, передбачені умовами укладеного договору.

Зокрема, рішенням Красноперекіпського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 01 лютого 2010 р. було задоволено позов ОСОБИ_1 до ОСОБИ_2, про примусове виконання обов'язку за договором купівлі-продажу квартири. Позивачка звернулася до суду з позовною заявою про визнання ОСОБИ_2 таким, що втратив право на користування жилим приміщенням, посилаючись на те, що відповідач за договором купівлі-продажу квартири у 2004 р. продав квартиру, виселився з указаного жилого приміщення, але залишається бути прописаним (зареєстрованим проживаючим) на цій жилій площі. При цьому договір купівлі-продажу квартири в п. 10 містить умову у вигляді зобов'язання продавця житла до 01 грудня 2004 р. виписатися з відчуженої квартири. Суд, керуючись ч. 2 ст. 16 і ст. 526 ЦК України, вирішив, що в порядку захисту порушеного права позивачки можливе примусове виконання цього обов'язку шляхом зняття відповідача з реєстрації у вищевказаній квартирі [14].

Припинення договірних зобов'язань як спосіб захисту майнових прав сторін договору має особливості свого практичного застосування.

Чинний ЦК України містить низку статей, які регулюють припинення цивільно-правового договору й, відповідно, породженого ним зобов'язального правовідношення, визначаючи правові наслідки цього юридичного факту. Водночас дефініція поняття «припинення зобов'язання» не знайшло свого закріплення в нормах цього кодифікованого акта. Крім того, ЦК України містить загальні норми, які стосуються припинення зобов'язань, і спеціальні норми припинення окремих договірних зобов'язань, що на прак-

тиці часто створює колізійні ситуації при виборі правової норми, яка підлягає застосуванню до правовідносин. Це підтверджується й судовою практикою, що останнім часом все частіше вирішує питання моменту припинення договірних зобов'язань, котрі випливають із договорів поруки, застави, іпотеки, кредиту тощо.

У ЦК України в низці норм уживаються також поняття «розірвання договору» та «відмова від договору», тоді як у Цивільному, так і в Господарському кодексах України відсутнє загальне їх визначення, а також будь-яке загальне розуміння цих понять, яке можна було б визначити, виходячи з інших правових норм.

Для ґрунтовного й усебічного дослідження зазначеного питання слід насамперед установити правову природу такого явища, як «припинення зобов'язання», та його співвідношення з поняттями «розірвання договору» і «припинення договору».

Є.О. Харитонов припинення зобов'язання визначає як «ліквідацію з передбачених законом або договором підстав існування суб'єктивних прав і обов'язків, які становлять його зміст», що найчастіше відбувається при виконанні зобов'язання [15, с. 523]. Аналогічної позиції дотримується й колектив авторів підручника «Цивільне право України» за редакцією О.В. Дзери та Н.С. Кузнецової [16, с. 721].

Російські вчені визначають припинення зобов'язання як ліквідацію юридичного зв'язку між його учасниками, що виражається в завершенні існування їхніх суб'єктивних прав та обов'язків, які становлять зміст конкретного зобов'язального правовідношення [17, с. 616].

У розумінні авторів підручника «Цивільне право України» під редакцією Я.М. Шевченко за своєю понятійною сутністю припинення зобов'язання може бути ототожнене із закінченням (зникненням) правового зв'язку між його конкретними суб'єктами. При цьому питання припинення зобов'язання, на думку вчених, постає лише тоді, коли зникає початковий вид зобов'язальних зв'язків, що не пов'язано зі зміною такого зобов'язання [18, с. 679–680].

Розглядаючи дві вищевказані дефініції, можна відмітити їх тотожність. У договірному зобов'язанні двох суб'єктів поєднує між собою існування взаємних прав і обов'язків відносно один одного. Отже, ліквідація підстав існування суб'єктивних прав і обов'язків означає, по суті, і ліквідацію (припинення, закінчення) юридичного зв'язку між його учасниками.

Ю.Л. Сенін схиляється до думки, що припинення зобов'язання за своїм змістом означає те, що з відповідного моменту боржник перестає бути боржником, а кредитор – кредитором, унаслідок чого будь-які вимоги, які кредитор раніше міг заявити боржникові, виходячи з такого зобов'язання, стають безпідставними [19, с. 31]. У цьому випадку таке твердження, на нашу думку, дещо не узгоджується з приписами ч. 5 ст. 653 ЦК України, оскільки не відображає винятку з цього правила. Відповідно до вищевказаної норми, якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією зі сторін (а розірвання договору в силу частини другої цієї статті припиняє зобов'язання сторін), друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору. На додаток ч. 4 ст. 631 ЦК України містить імперативну норму, відповідно до якої закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору.

З огляду на це, говорити про безпідставність будь-яких вимог, які кредитор раніше міг заявити боржникові, вихо-

дячи із припиненого зобов'язання, є дещо помилковим. Як слушно вказує стосовно цієї ситуації Ю.В. Паскевич, аналіз чинного законодавства дає змогу стверджувати, що закінчення строку дії договору є підставою припинення зобов'язальних правовідносин між сторонами в повному обсязі лише в разі належного виконання умов договору. У випадку ж порушень умов договору кредитор має право притягнути до відповідальності боржника незалежно від спливу строку дії договору з урахуванням позовної давності, що застосовується до його вимог [20, с. 94].

У свою чергу, А.М. Блащук вважає, що припинення зобов'язання є самостійною стадією динаміки зобов'язальних правовідносин і входить до неї разом із такими стадіями розвитку зобов'язальних правовідносин, як виникнення та зміна правовідношення, виконання суб'єктивних обов'язків, порушення зобов'язання і його захист. При цьому припинення зобов'язання поряд із його виникненням, на думку вченого, є обов'язковою стадією будь-якого цивільного правовідношення [21, с. 9]. Тотожної позиції дотримується й О.І. Міхно, визначаючи припинення договору як самостійну стадію динаміки договірних правовідношення [22, с. 10].

С.А. Сліпченко та В.А. Кройтор припиненням зобов'язання визначають такий правовий стан, при якому в силу певних юридичних фактів правовідношення припиняє своє існування, тобто суб'єктивні права й обов'язки, які пов'язували боржника і кредитора, припиняються [23, с. 76].

Підсумовуючи подані напрацювання науковців-правників слід відзначити, що теоретичне розуміння природи припинення зобов'язання ґрунтується на зникненні між суб'єктами тих правових зв'язків, які їх поєднували в процесі існування такого зобов'язання. Механізм такого зникнення визначається вченими через ліквідацію, закінчення чи зникнення (що є тотожними поняттями) цивільних прав та обов'язків у зобов'язанні.

Так, рішенням Богунського районного суду м. Житомира від 24 липня 2013 р. було задоволено позов ОСОБИ_1 до Житомирського обласного спеціалізованого ремонтно-будівельного підприємства протипожежних робіт про розірвання договору та стягнення сплаченого авансу. У своєму рішенні суд послався на положення ст. 849 ЦК України, яка дає право замовнику відмовитись від договору, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботи або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим, а також ч. 1 ст. 872 ЦК України, яка передбачає право замовника вимагати за своїм вибором розірвання договору й відшкодування збитків, якщо підрядником були допущені істотні відступи від умов договору побутового підряду або інші істотні недоліки в роботі, виконаній із матеріалу замовника [24]. Рішенням суду договір підряду було розірвано, однак використання судом двох різних правових підстав свідчить про плутанину в судовій практиці щодо застосування термінів «відмови від договору» та «розірвання договору».

Виходячи із вищевикладеного, припиненням договірних зобов'язання, на нашу думку, слід вважати спричинену визначеним законом переліком юридичних фактів ліквідацію взаємних прав та обов'язків сторін договору, не пов'язане зі зміною його умов.

Аналізуючи норми основного кодифікованого акта цивільного законодавства, можна помітити, що законодавець остаточно не визначився з питанням: до якої юридичної категорії слід зарахувати інститут припинення договірних зобов'язань.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК України, припинення зобов'язання може бути одним із правових наслідків порушення зобов'язання, що встановлюється договором або законом. Виходячи з диспозиції вищевказаної норми, припинення зобов'язання в цьому разі може відбуватись лише в певних випадках – унаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору. Можна говорити про те, що наведений приклад є ілюстрацією зарахування інституту припинення зобов'язання до способів охорони майнових прав сторін у договорі, оскільки його застосування спрямоване на усунення в майбутньому негативних майнових наслідків для однієї або обох сторін і є результатом законної поведінки одного з контрагентів – односторонньої відмови від зобов'язання, яка передбачена договором або законом, чи розірвання договору, що також може бути в межах правового поля. У цьому випадку відсутній елемент протиправності, а тому говорити про припинення договірних зобов'язання з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК України, як способу захисту майнових прав буде юридично неправильно.

Висновки. Отже, способи захисту майнових прав сторін у договірних зобов'язаннях мають свою специфіку застосування залежно від виду договору та його предмета, що, у свою чергу, впливає на обрання стороною конкретного виду захисту у правовідносинах, що виникли. Серед способів захисту майнових прав фізичних і юридичних осіб, притаманних тільки договірному праву, можна визначити лише примусове виконання обов'язку в натурі.

Список використаної літератури

1. Блащук А.М. Поняття та права природа припинення цивільно-правового зобов'язання / А.М. Блащук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 93–98.
2. Кот О. Способи захисту сторін договору в приватному праві України / О. Кот // Приватне право. – 2013. – № 2. – С. 203–210.
3. Білокан І.В. Зобов'язально-правові та спеціальні засоби захисту права власності в підприємницькій діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.В. Білокан. – К., 2008. – 20 с.
4. Білокан І.В. Зобов'язально-правові засоби захисту прав сторін у договірних відносинах / І.В. Білокан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stationline.org.ua/pravo/76/12179-zobov-yazalno-pravovi-zasobi-zaxistu-pravstorin-u-dogovirnix-vidnosinax.html>.
5. Кот О. Захист прав учасників договірних відносин / О. Кот // Юридичний журнал «Юстиніан». – 2005. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1582>.
6. Рішення Маловісківського районного суду Кіровоградської області від 07.06.2012 року у справі № 1112/1305/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24537610>.
7. Рішення Броварського міськрайонного суду Київської області від 06.11.2013 р. у справі № 361/5762/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34716640>.
8. Рішення Апеляційного суду Запорізької області від 26.09.2012 р. у справі № 22 -4879/ 12 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26212865>.

9. Рішення Міжгірського районного суду Закарпатської області від 28.02.2014 р. у справі № 706/15/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38799666>.

10. Жорнік О.М. Застосування поняття недійсності правочину та її види у цивільному судочинстві / О.М. Жорнік // Адвокат. – 2012. – № 9 (144). – С. 33–36.

11. Аналіз судової практики застосування статті 16 ЦК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gmm.vn.court.gov.ua/sud0205/analiz/27576/>.

12. Рішення Каланчацького районного суду Херсонської області від 29.10.2012 р. у справі № 2112/1511/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27735482>.

13. Рішення Алуштинського міського суду Автономної Республіки Крим від 07.10.2013 р. у справі № 101/622/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34074275>.

14. Рішення Красноперекопського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 01.02.2010 р. у справі № 2-110/10 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7924508>.

15. Харитонов Є.О. Цивільне та сімейне право України : [підручник] / Є.О. Харитонов, Н.Ю. Голубева. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.

16. Цивільне право України : [підручник] : у 2 кн. / [О.В. Дзера, Д.Б. Боброва, А.С. Довгерг та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., доп. і перероб. – К., 2004. – Кн. 2. – 2004. – 736 с.

17. Гражданское право : [учебник] : в 3 т. / [Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев и др.] ; под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – 6 изд., перераб. и доп. – М., 2005. – Т. 1. – 2005. – 744 с.

18. Цивільне право України: Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – Т. 1 : Загальна частина. – 2006. – 696 с.

19. Сенін Ю.Л. Підстави припинення зобов'язань та місце новації серед цих підстав / Ю.Л. Сенін // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 3. – С. 30–35.

20. Паскевич Ю.В. Припинення договору найму (оренди): окремі теоретичні аспекти / Ю.В. Паскевич // Юридичний вісник. – 2013. – № 3 (28). – С. 92–96.

21. Блащук А.М. Припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.М. Блащук. – К., 2006. – 22 с.

22. Міхно О.І. Припинення договору за цивільним законодавством України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.І. Міхно. – К., 2007. – 26 с.

23. Гражданское право Украины. Часть II : [учебное пособие] / под ред. С.А. Слипченко, В.А. Кройтор. – Х. : Эспада, 2000. – 399 с.

24. Рішення Богунського районного суду м. Житомира від 24.07.2013 р. у справі № 2/295/1224/13 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32845856>.